

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 28 Sayı/No: 1 Haziran/June 2024

Uluslararası ve Ulusüstü Hukuk Bağlamında Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Tarihsel Gelişimi

Historical Development of National Human Rights Institutions
in the Context of International and Supranational Law

  Prof. Dr. İlke GÖÇMEN*

  Dr. Öğr. Üyesi Gündüz Alp ASLAN**

 10.60002/ebyuhfd.1428257

ÖZ

Ulusal insan hakları kurumları, bir yandan git gide daha yaygın biçimde görülmeye, diğer yandan uluslararası ve ulusüstü hukuk tarafından git gide daha çok düzenlenmeye başlamıştır. Bu çalışma, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişimini uluslararası ve ulusüstü hukuktaki düzenlemeler bağlamında, 2000’ler öncesi ve sonrası dönem olarak konuyu ikiye ayırarak, incelemektedir. Bu yönden, uluslararası hukuk açısından küresel çapta Birleşmiş Milletler ve bölgesel çapta Avrupa Konseyi ve ulusüstü hukuk açısından bölgesel çapta

* Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Avrupa Birliği Hukuk Anabilim Dalı.

** Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 30.01.2024 | **Kabul/Accepted:** 13.03.2024.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: İlke Göçmen/Gündüz Alp Aslan, “Uluslararası ve Ulusüstü Hukuk Bağlamında Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Tarihsel Gelişimi”, EBYÜ-HFD, C. 28, S. 1, Haziran 2024, s. (1-37).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

Avrupa Birliği temel alınmıştır. Sonuç olarak, uluslararası ve ulusüstü hukukun, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişiminde git gide artan bir rol üstlenmekte olduğu görölmektedir. Daha spesifik olarak ise üç eğilim gözlenmektedir: (i) Ulusal insan hakları kurumları, uluslararası veya ulusüstü hukuki belgelere bazı yönlerden etki vermek üzere zorunlu olarak kurdurulabilmektedir, (ii) ulusal insan hakları kurumlarının asgari standartları, temel olarak Birleşmiş Milletler tarafından belirlense de Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği tarafından ileri taşınmaya çalışılmaktadır, (iii) bu asgari standartları belirleyen belgeler, esnek hukuktan bağlayıcı hukuka, dolayısıyla da yeknesaklaşmaya doğru gitmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal İnsan Hakları Kurumları, Birleşmiş Milletler, Paris İlkeleri, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği

ABSTRACT

National human rights institutions are increasingly being seen in a more widespread manner on one hand, and on the other hand, they are starting to be increasingly regulated by international and supranational law. This work examines the historical development of national human rights institutions in the context of regulations in international and supranational law, dividing the subject into the pre-2000s and post-2000s periods. In this respect, the work is based on globally United Nations and regionally Council of Europe from the perspective of international law, and on regionally European Union from the perspective of supranational law. Consequently, it can be observed that international and supranational law are increasingly playing a role in the historical development of national human rights institutions. More specifically, three trends are observed: (i) National human rights institutions may be compulsorily established to give effect to certain aspects of international or supranational legal documents, (ii) the minimum standards of national human rights institutions are primarily set by the United Nations but are attempted to be advanced by the Council of Europe and the European Union, (iii) the documents setting these minimum standards are moving from soft law to hard law, and therefore towards uniformity.

Keywords: National Human Rights Institutions, United Nations, Paris Principles, Council of Europe and European Union

GİRİŐ

Ulusal insan hakları kurumları, bir yandan git gide daha yaygın biçimde görölmeye, diğer yandan uluslararası ve ulusüstü hukuk tarafından git gide daha çok düzenlenmeye başlamıştır. “Ulusal insan hakları kurumu” ile ana hatlarıyla (i) örneğin insan hakları kurumu, ombudsman, eşitlik kurumu gibi adı ne olursa olsun, (ii) tamamen veya kısmen insan haklarını teşvik etmek ve korumak ile görevlendirilmiş, (iii) bağımsız, (iv) idari nitelikli, (v) danişsal otoriteye sahip bulunan, (vi)

görüşler ve tavsiyeler veya şikayet değerlendirmek aracılığıyla işleyen ulusal organlar kastedilmektedir.¹ Ulusal insan hakları kurumları, herhangi bir devletin kendi inisiyatifiyle kurulabilmekteyse de uluslararası ve ulusüstü hukuk bu alanda kayda değer etki doğurabilmektedir. Uluslararası hukuk ile küresel çapta Birleşmiş Milletler (“BM”) ve bölgesel çapta Avrupa Konseyi (“AK”) kaynaklı hukuka ve ulusüstü hukuk ile bölgesel çapta Avrupa Birliği (“AB”) kaynaklı hukuka referans verilmektedir.

Uluslararası ve ulusüstü hukuk bağlamında ulusal insan hakları kurumları *nasıl* bir tarihsel gelişim sürecinden geçmektedir? Başka bir ifadeyle, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde uluslararası ve ulusüstü hukuk *nasıl* bir rol oynamaktadır? Bu çalışma, bilindiği kadarıyla buna odaklanan bir çalışmanın yokluğunda, ulusal insan hakları kurumlarının *tarihsel gelişimini* uluslararası ve ulusüstü hukuktaki düzenlemeler *bağlamında* incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma *hukuki yöntem* esas alınarak kaleme alınmıştır. Bu yönden birincil kaynaklar olarak ilgili uluslararası ve ulusüstü belgeler ve ikincil kaynaklar olarak ilgili literatür değerlendirilerek belirli sonuçlara varılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın; BM, AK ve AB kaynaklı hukuk temel alınacağı için; Türkiye açısından da yol gösterici olacağı umulmaktadır. Türkiye, bu bakımdan, 24 Ekim 1945 tarihinden bu yana BM² ve 13 Nisan 1950 tarihinden bu yana AK³ üyesidir. Türkiye, ayrıca, hem 1963’ten beri AB’nin ortak ülkesidir⁴ hem de 1999’dan beri AB’nin aday ülkesidir⁵ ve bu bağlamda 2005’ten beri AB ile katılım müzakerelerini

1 b kz. ve krş. **United Nations**, Fact Sheet No.19: National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, United Nations Publications, Geneva 1993, s. 3 vd. Ulusal insan hakları kurumları ile ilgili olarak ayrıca b kz. Abdurrahman **Eren**, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012; Muharrem **Kılıç**, “İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları”, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, C. 5, S. 8, 2022, s. 15–60.

2 b kz. “Member States”, <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoT>, E.T. 19.09.2023.

3 b kz. “Türkiye”, <https://www.coe.int/en/web/portal/turkey>, E.T. 19.09.2023.

4 “Ankara Anlaşması (1964)”, “Katma Protokol (1972)” ve “1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (1996)”. b kz. “EU Texts”, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts>, E.T. 19.09.2023.

5 “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, § 12, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm, E.T. 19.09.2023.

sürdürmektedir.⁶ Bu bakımdan AB'ye katılım, diğerlerinin yanı sıra, AB müktesebatının kabulünü –hem mevzuat uyumunu hem de uyumlaştırılan mevzuatın etkili biçimde uygulanmasını– gerektirmektedir.⁷ Dolayısıyla, Türkiye, ulusal insan hakları kurumları ile ilgili anılan uluslararası ve ulusüstü hukuktan etkilenmektedir.

Çalışma, bu arka planda, uluslararası ve ulusüstü hukuk bağlamında ulusal insan hakları kurumları ile ilgili gelişmeleri iki döneme ayırarak incelemektedir: (i) 2000'ler öncesindeki dönem ve (ii) 2000'ler sonrasındaki dönem. 2000'ler bir referans noktasıdır, çünkü ulusal insan hakları kurumları, öncesinde küresel yönden asgari standartlar getirilmek suretiyle ve sonrasında bölgesel yönden daha üst standartlar, hatta yeknesaklaşma getirilmek suretiyle ele alınmıştır. Biraz daha açarsak, birinci dönemde, uluslararası düzlemde küresel çapta BM, ulusal insan hakları kurumları ile ilgili gelişmelerin *başlatıcısı* olmuştur ve Ulusal Kurumların Statüsü ile ilgili İlkeleri, nam-ı diğer Paris İlkeleri'ni (1993) benimseyerek *asgari standartları* ortaya koymuştur.⁸ İkinci dönemde ise, bu kez uluslararası düzlemde bölgesel çapta AK, “Etkili, Çoğulcu ve Bağımsız Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı”nı (2021) benimseyerek⁹ ve ulusüstü düzlemde bölgesel çapta AB, eşitlik organları için standartlara dair iki yasama önerisi (COM(2022) 688 final ve COM(2022) 689 final) getirerek¹⁰ Paris İlkeleri'ndeki asgari standartların *üstüne çıkmaya* ve dahası *yeknesaklaşmaya* gitmeye çalışmaktadır.

-
- 6 “Turkey Negotiating Framework - October 2005”, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-negotiating-framework-october-2005_en, E.T. 19.09.2023.
 - 7 “Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, § 10, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf, E.T. 19.09.2023.
 - 8 “Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>, E.T. 19.09.2023.
 - 9 “Recommendation CM/Rec(2021)1 of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions” (CM/Rec(2021)1), <https://rm.coe.int/0900001680a1f4da>, E.T. 19.09.2023.
 - 10 “COM(2022) 688 final, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on standards for equality bodies in the field of equal treatment and equal opportunities between women and men in matters of employment and occupation, and deleting Article 20 of Directive 2006/54/EC and Article 11 of Directive 2010/41/EU” (COM(2022) 688F), <https://eur-lex.europa.eu/legal->

I. 2000'LER ÖNCESİNDEKİ DÖNEM

2000'ler öncesindeki dönemde uluslararası küresel düzlemde BM ile bağlantılı iki ana gelişme yaşanmıştır. Birincisi, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen bazı uluslararası anlaşmalar, *ihtiyari* olarak, ulusal düzeyde insan hakları kurumu oluşumu çağrısında bulunabilmiştir. İkincisi, BM, Ulusal Kurumların Statüsü ile ilgili İlkeleri, nam-ı diğer Paris İlkeleri'ni (1993) benimseyerek ulusal insan hakları kurumlarıyla ilgili *asgari standartları* ortaya koymuştur.¹¹

İlk olarak, BM'nin uluslararası anlaşmaları, ulusal insan hakları kurumu kurma çağrısı yapabilmıştır. Örneğin Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, *ihtiyari* olmakla birlikte, ulusal insan hakları kurumu istemine yer vermektedir.¹² Bu Sözleşme, BM Genel Kurulu'nun 2106(XX) sayılı ve 21 Aralık 1965 tarihli İlke Kararı ile benimsenerek imzaya açılmış, 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹³ Sözleşme uyarınca taraf devletler, ana hatlarıyla ırk ayrımcılığını kınayacaktır ve ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izleyecektir.¹⁴ Ayrıca, taraf devletler, ana hatlarıyla bu Sözleşme'de yer alan haklarının ihlal edildiği iddiasındaki kişinin veya bir grup kişinin dilekçesini almakta ve değerlendirmekte yetkili bir organ kurabilecek veya belirleyebilecektir.¹⁵

content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0688, E.T. 19.09.2023 ve "COM(2022) 689 final, Proposal for a Council Directive on standards for equality bodies in the field of equal treatment between persons irrespective of their racial or ethnic origin, equal treatment in the field of employment and occupation between persons irrespective of their religion or belief, disability, age or sexual orientation, equal treatment between women and men in matters of social security and in the access to and supply of goods and services, and deleting Article 13 of Directive 2000/43/EC and Article 12 of Directive 2004/113/EC" (COM(2022) 689F), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0689>, E.T. 19.09.2023.

11 "The Paris Principles".

12 Türkiye, bu Sözleşme'yi 1972 yılında imzalamış ve 2002 yılında onaylamıştır.

13 "International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>, E.T. 19.09.2023.

14 "Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" m. 2 (1), <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?6085>, E.T. 19.09.2023.

15 "Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" m. 14/2. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Theodor Meron, "The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", The American Journal of International Law, C. 79, S. 2, 1985, s.

İşbu Sözleşme, uluslararası hukuk bağlamında ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde bir *ilki* oluşturmaktadır. *İlk kez*, bir uluslararası anlaşma, içerdiği haklarla ilgili şikayetleri değerlendirmek üzere taraf devletlere bir organ kurma veya belirleme çağrısında bulunmaktadır. İşbu Sözleşme, öte yandan, tarihler henüz 1965'i gösterdiği, bu bakımdan ulusal insan hakları kurumları henüz yaygınlaşmadığı¹⁶ ve kendisi de bir "ilk" olduğu için olsa gerek, bu çağrıyı zorunlu değil, *ihtiyari* bir şekilde yapmaktadır. Nitekim, Sözleşme ile ilgili deklarasyonlar incelendiğinde, 182 taraf devlet arasından¹⁷ yalnızca Arjantin, Belçika, Lihtenştayn, Lüksemburg, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Güney Afrika ve Filistin (9 taraf devlet) bu tür bir organ belirlemiş gözükmektedir.¹⁸ O halde, işbu Sözleşme, uluslararası hukuk bağlamında, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde bir *öncü* rolü oynamıştır ve bir sonraki başlıkta görüleceği üzere, birtakım başka uluslararası anlaşmalar için de *örnek* oluşturmuştur, denilebilir.

İkinci olarak, BM, ulusal insan hakları kurumu konusu ile 1946 yılından bu yana ilgilenmektedir.¹⁹ BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 2/9 sayılı ve 21 Haziran 1946 tarihli İlke Kararı ile üye devletleri "kendi ülkelerinde ... yerel insan hakları komiteleri kurma" fikrini değerlendirmeye çağırmıştır.²⁰ Bundan on dört sene sonra, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 772(XXX) sayılı ve 25 Temmuz 1960 tarihli İlke Kararı ile ana hatlarıyla üye devletleri ulusal insan hakları istişari

313–314; Theo **van Boven**, "The Petition System under the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", Max Planck Yearbook of United Nations Law: Volume IV, Editörler, JA Frowein/R Wolfrum, Kluwer Law International, the Netherlands 2000, s. 273.

16 bkz. ve krş. **United Nations**, s. 3.

17 bkz. "Ratification of 18 International Human Rights Treaties", <https://indicators.ohchr.org/>, E.T. 20.09.2023.

18 "Status of Treaties - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en, E.T. 19.09.2023. Başka bir ifadeyle, taraf devletlerden diğerleri, bu tür bir organ belirlemişse bile bunu deklarasyon aracılığıyla bildirmemiş gözükmektedir.

19 BM ve ulusal insan hakları kurumları özelinde ayrıca bkz. Sonia **Cardenas**, "Emerging Global Actors: The United Nations and National Human Rights Institutions", Global Governance, C. 9, S. 1, 2003, s. 23–42.

20 bkz. **United Nations**, National Human Rights Institutions: A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, United Nations Publications, Geneva 1995, s. 4.

komiteleri kurmaya veya kuruluysa desteklemeye çağırıştır.²¹ Bundan on sekiz sene sonra, BM İnsan Hakları Komisyonu, 18 – 29 Eylül 1978 tarihinde “İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunması İçin Ulusal ve Yerel Kurumlar Hakkında Seminer” düzenlemiştir.²² Bu seminer sonunda benimsenen rehber ilkeler, BM Genel Kurulu tarafından A/RES/33/46 sayılı ve 14 Aralık 1978 tarihli İlke Kararı²³ ile uygun bulunmuştur.²⁴ BM’nin bir bilgi notuna göre, bu gelişmeleri takiben, 1980’li yıllarda kayda değer sayıda ulusal insan hakları kurumu kurulmuştur.²⁵

Bununla birlikte, esas atılım, bundan on beş sene sonra, 1993 yılında BM’nin ulusal insan hakları kurumları ile ilgili asgari standartları belirlediği *Paris İlkeleri* sayesinde olmuştur.²⁶ BM İnsan Hakları Komisyonu, 1990 yılında mevcut ulusal insan hakları kurumlarını değerlendirmek üzere bir çalıştay çağrısı yapmıştır.²⁷ Bu çalıştay, diğerlerinin yanı sıra esas olarak insan hakları ile ilgilenen ulusal kurum temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş olup²⁸ ulusal insan hakları kurumlarının “rolü, oluşumu, statüsü ve işlevleri” hakkında bir dizi tavsiye ortaya koymuştur.²⁹ Bu tavsiyeler, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından E/1992/22 sayılı ve 3 Mart 1992 tarihli karar ile³⁰ ve BM Genel Kurulu tarafından A/RES/48/134 sayılı ve 20 Aralık 1993 tarihli İlke Kararı ile uygun bulunmuştur.³¹ Böylelikle tam adıyla Ulusal Kurumların Statüsü ile ilgili İlkeler, kısa adıyla “Paris İlkeleri” benimsenmiştir.³² Paris

21 “E/RES/772(XXX)”, <https://digitallibrary.un.org/record/213324?ln=en>, E.T. 21.09.2023.

22 bkz. “ST/HR/SER.A/2”, <https://digitallibrary.un.org/record/731550>, E.T. 21.09.2023.

23 “A/RES/33/46”, <https://digitallibrary.un.org/record/187219?ln=en>, E.T. 22.09.2023.

24 **United Nations**, s. 3.

25 **United Nations**, s. 3.

26 Paris İlkeleri ile ilgili olarak ayrıca bkz. Valentin **Aichele**, *National Human Rights Institutions: An Introduction*, Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2010, s. 17–26; Gauthier **de Beco**/Rachel **Murray**, *A Commentary on the Paris Principles on National Human Rights Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.

27 bkz. **United Nations**, s. 6.

28 Paris İlkeleri, bu nedenle ulusal insan hakları kurumları tarafından yaratılan normlar olarak görülebilmektedir. Örneğin bkz. Hinako **Takata**, “How are the Paris Principles on NHRIs Interpreted? Towards a Clear, Transparent, and Consistent Interpretative Framework”, *Nordic Journal of Human Rights*, C. 40, S. 2, 2022, s. 290.

29 bkz. **United Nations**, s. 6–7.

30 “E/CN.4/RES/1992/54”, <https://digitallibrary.un.org/record/144712>, E.T. 22.09.2023.

31 “A/RES/48/134”, <https://digitallibrary.un.org/record/180217?ln=en>, E.T. 22.09.2023.

32 “The Paris Principles”, *Competence and responsibilities m. 1.*

İlkeleri, *sistemik* açıdan, “Yetki ve Sorumluluklar”, “Oluşum ve Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri”, “İşleyiş Yöntemleri” ve “Yargısal Benzeri Yetkiye Sahip Komisyonlara İlişkin Ek İlkeler” başlıklarına ayrılmaktadır.

Paris İlkeleri, “Yetki ve Sorumluluklar” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, bir ulusal kurum, insan haklarını teşvik etmek ve korumak yetkisiyle donatılmalıdır.³³ İkincisi, bir ulusal kuruma, oluşumu ve yetki alanı anayasal veya yasal bir metinde açıkça belirlenen, mümkün olduğunca geniş bir görev verilmelidir.³⁴ Üçüncüsü, bir ulusal kurum, diğerlerinin yanı sıra, danışma nitelikli olmak üzere Hükümete, Parlamento ya veya başka bir yetkili organa talep üzerine veya kendiliğinden insan haklarının teşvik edilmesi veya korunması ile ilgili görüş, tavsiye, öneri veya rapor sunmaktan ve bunları halka duyurabilmekten sorumlu olmalıdır.³⁵ Dahası, ulusal kurumun yetkileri / rolleri arasında şunlar yer almalıdır: (i) uluslararası insan hukuku ile uyum, (ii) uluslararası örgütlere / organlara sunulacak devlet raporlarına katkı, (iii) uluslararası ve ulusal diğer ilgili kurumlar ile işbirliği, (iv) insan hakları eğitimi ve (v) insan haklarını halka duyurma.³⁶

Paris İlkeleri, “Oluşum ve Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, ulusal kurumların oluşumu ve üyelerinin atanması, bir seçim aracılığıyla veya başka bir şekilde de olsa, insan haklarının teşvik edilmesinde ve korunmasında yer alan sosyal güçlerin çoğulcu temsilini sağlayan, gerekli tüm güvencelere yer veren bir prosedüre uygun olarak belirlenmelidir.³⁷ Bu sosyal güçler şunları içermektedir: (i) insan haklarından sorumlu hükümet dışı organizasyonlar, sendikalar, ilgili sosyal ve mesleki organizasyonlar –örneğin avukatlar, doktorlar, gazeteciler ve bilim adamları–, (ii) felsefi veya dini düşüncedeki trendler, (iii) üniversiteler ve nitelikli uzmanlar, (iv) parlamento ve (v) katılımları halinde, sadece danışma nitelikli katılım sunmak üzere hükümet birimleri.³⁸ İkincisi, ulusal kurum, etkinliklerinin düzgün işleyişi açısından uygun bir alt

33 “The Paris Principles”, Competence and responsibilities m. 1.

34 “The Paris Principles”, Competence and responsibilities m. 2.

35 “The Paris Principles”, Competence and responsibilities m. 3.

36 “The Paris Principles”, Competence and responsibilities m. 3.

37 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 1.

38 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 1.

yapıya, özellikle yeterli finansmana, sahip olmalıdır.³⁹ Bu finansmanın amacı, ulusal kurumun hükümetten bağımsız olması ve bağımsızlığını etkileyebilecek finansal kontrole tabi tutulmaması için, kendi personeline ve mekanına sahip olmasını sağlamaktır.⁴⁰ Üçüncüsü, ulusal kurumun üyeleri için istikrarlı bir görev sağlamak, böylelikle gerçek bağımsızlık sağlamak amacıyla üye atamaları, görevin spesifik süresini belirleyen, resmi bir işlem ile yapılmalıdır.⁴¹ Öte yandan, kurumun üyeliğinin çoğulculuğu sağlanmak kaydıyla görev süresi yenilenebilir olabilmelidir.⁴²

Paris İlkeleri, “İşleyiş Yöntemleri” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, ulusal kurumlar, talep üzerine veya kendiliğinden üyelerinden birinin veya bir dilekçe sahibinin önerisi üzerine yetki alanlarına giren herhangi bir soruyu serbestçe değerlendirebilmelidir.⁴³ İkincisi, ulusal kurumlar, yetki alanlarına giren herhangi bir durumu değerlendirmek için gerekli olan her kişiyi dinleyebilmeli ve her türlü bilgiyi ve belgeyi elde edebilmelidir.⁴⁴ Üçüncüsü, ulusal kurumlar, özellikle görüşlerini ve tavsiyelerini kamuya duyurmak için kamu oyuna doğrudan veya basın organları aracılığıyla hitap edebilmelidir.⁴⁵ Dördüncüsü, ulusal kurumlar düzenli olarak ve ihtiyaç halinde toplanabilmelidir.⁴⁶ Beşincisi, ulusal kurumlar, gerekli olursa üyeleri arasından çalışma grupları ve işlevlerini yerine getirmekte yardımcı olmak için yerel veya bölgesel bölümler kurabilmelidir.⁴⁷ Altıncısı, ulusal kurumlar, yargı yetkisi olsun olmasın, özellikle ombudsman, arabulucular ve benzer kurumlar gibi insan haklarının teşvik edilmesinden ve korunmasından sorumlu diğer organlarla danışmayı sürdürebilmelidir.⁴⁸ Yedincisi, ulusal kurumlar, insan haklarının teşvik

39 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 2.

40 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 2.

41 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 3.

42 “The Paris Principles”, Composition and guarantees of independence and pluralism m. 3.

43 “The Paris Principles”, Methods of operation (a).

44 “The Paris Principles”, Methods of operation (b).

45 “The Paris Principles”, Methods of operation (c).

46 “The Paris Principles”, Methods of operation (d).

47 “The Paris Principles”, Methods of operation (e).

48 “The Paris Principles”, Methods of operation (f).

edilmesine ve korunmasına, ekonomik ve sosyal kalkınmaya, ırkçılıkla mücadeleyle, hassas grupları –çocuk, mülteci vb.– korumaya veya uzmanlaşmış alanlara adanmış hükümet dışı organizasyonlar ile ilişkileri geliştirebilmelidir.⁴⁹

Paris İlkeleri, “Yargısal Benzeri Yetkiye Sahip Komisyonlara İlişkin Ek İlkeler” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Buna göre bir ulusal kurum, bireysel durumlara ilişkin şikayetleri veya dilekçeleri dinlemekle ve değerlendirmekle yetkilendirilebilir.⁵⁰ Bu durumda, bireyler, temsilcileri, üçüncü taraflar, hükümet dışı organizasyonlar, sendikalar veya diğer temsil organizasyonları bu ulusal kuruma başvuruda bulunabilir.⁵¹ Bu ihtimalde, ulusal kuruma verilen işlevler aşağıdaki ilkelere dayanabilir:⁵² (a) uzlaştırma aracılığıyla veya hukukun öngördüğü sınırlar çerçevesinde bağlayıcı kararlar aracılığıyla ve gerekli olduğunda gizlilik temelinde dostça çözüm aramak, (b) dilekçe veren tarafı, hakları konusunda –özellikle mevcut hukuki çareler hakkında– bilgilendirmek ve bu haklara erişimini teşvik etmek, (c) hukukun öngördüğü sınırlar içinde her türlü şikayeti veya dilekçeyi dinlemek veya diğer bir yetkili makama iletmek, (d) özellikle hukuki düzenlemelerde ve idari pratiklerde değişiklik / reform önermek aracılığıyla yetkili otoritelere tavsiyelerde bulunmak.

Paris İlkeleri, her ne kadar esnek hukuk (*soft law*) şeklinde kurgulansa da uluslararası hukuk bağlamında ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde *merkezi* bir konum tutmaktadır. Başka bir ifadeyle, Paris İlkeleri, uluslararası hukuk bağlamında, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde, üstelik esnek hukuk (*soft law*) olmasına karşın, *dönüştürücü* bir rol oynamaktadır. Paris İlkeleri ile, *ilk kez*, küresel çapta, BM kanalıyla, ulusal insan hakları kurumları ile ilgili *asgari standartlar* net biçimde belirlenmiştir. Bunun sonucunda, 1990’lı yıllardan itibaren, bir taraftan daha çok ulusal insan hakları kurumu kurulmaya başlamış, diğer yandan bu kurumlar Paris İlkeleri ile uyumlu olma arayışına

49 “The Paris Principles”, Methods of operation (g).

50 “The Paris Principles”, Additional principles concerning the status of commissions with quasi-jurisdictional competence.

51 “The Paris Principles”, Additional principles concerning the status of commissions with quasi-jurisdictional competence.

52 “The Paris Principles”, Additional principles concerning the status of commissions with quasi-jurisdictional competence.

girmiştir.⁵³ Bu savı desteklemek üzere, “*Global Alliance of National Human Rights Institutions*” (GANHRI) 29 Kasım 2023 tarihli Akreditasyon Statüsü başlıklı belgesine bakılabilir. Buna göre farklı devletlerden toplam 130 ulusal insan hakları kurumundan 88’i Paris İlkeleri ile tam uyumlu –A statüsü–, 32’si Paris İlkeleri ile kısmen uyumlu –B statüsü– bulunmaktadır.⁵⁴ Peki, Paris İlkeleri, bu dönüştürücü role nasıl erişebilmiştir?

Birincisi, BM Paris İlkeleri’ne sahip çıkmayı *aralıksız* sürdürmektedir. Örneğin, BM’nin 2010 tarihli ve “Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Tarihçe, İlkeler, Roller ve Sorumluluklar” başlıklı kitabı, ekler kısmına Paris İlkeleri ile başlamakta ve Paris İlkeleri’ne *atıf veren* ilke kararları ile devam etmektedir.⁵⁵ Ayrıca, BM Genel Kurulunun güncel ilke kararları arasından A/RES/74/156 sayılı ve 18 Aralık 2019 tarihli İlke Kararı⁵⁶ ve A/RES/76/170 sayılı ve 18 Aralık 2021 tarihli İlke Kararı⁵⁷, *Paris İlkeleri ile uyumlu* bağımsız, etkili ve çoğulcu ulusal insan hakları kurumlarının kurulması veya güçlendirilmesi çağrısını içermeye devam etmektedir. Dahası, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun A/RES/70/1 sayılı ve 25 Eylül 2015 tarihli İlke Kararı ile benimsenen Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi⁵⁸, 16. Hedef ile ilgili göstergeler arasında “*Paris İlkeleri ile uyumlu bağımsız ulusal insan hakları kurumlarının varlığı*”na yer vermektedir.⁵⁹

53 Bu yönde ayrıca bkz. Katerina **Linos**/Tom **Pegram**, “Architects of Their own Making: National Human Rights Institutions and the United Nations”, *Human Rights Quarterly*, C. 38, S. 4, 2016, s. 1109–1134; Katerina **Linos**/Tom **Pegram**, “What Works in Human Rights Institutions?”, *American Journal of International Law*, C. 111, S. 3, 2017, s. 628–688.

54 “Status Accreditation Chart As Of 29 November 2023”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2023/11/StatusAccreditationChartNHRIs_Nov23.pdf, E.T. 09.01.2024.

55 **United Nations**, *National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities*, United Nations Publications, New York and Geneva 2010.

56 “A/RES/74/156”, <https://digitallibrary.un.org/record/3848627?ln=en>, E.T. 22.09.2023.

57 “A/RES/76/170”, <https://digitallibrary.un.org/record/3954952?ln=en>, E.T. 22.09.2023.

58 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilgili genel olarak bkz. Winfried **Huck**, *Sustainable Development Goals: Article-by-Article Commentary*, Bloomsbury Publishing, United Kingdom 2022; Ilias **Bantekas**/Francesco **Seatzu**, Editörler, *The UN Sustainable Development Goals: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2023.

59 “SDG 16 Indicators”, <https://www.sdg16hub.org/landing-page/sdg-16-indicators>, E.T. 23.09.2023.

İkincisi, ulusal insan hakları kurumları, özellikle küresel çatı yapısı olarak GANHRI ve ona bağlı akreditasyon mekanizması *aracılığıyla*, Paris İlkeleri'ne sahip çıkmayı *aralıksız* sürdürmektedir. Bir grup ulusal insan hakları kurumu, Paris İlkeleri'nin benimsenmesini takiben 13 Aralık 1993 tarihinde “İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunması için Ulusal Kurumların Uluslararası Koordinasyon Komitesi”ni kurmuştur.⁶⁰ Bu Komite, Mart 2016'da adını “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı” olarak değiştirmiştir.⁶¹ GANHRI, en son 15 Mart 2023 tarihinde güncellenmiş olan bir Statü'ye sahiptir.⁶² GANHRI, BM tarafından tanınmakta ve güvenilir bir partner olarak kabul görmektedir. GANHRI, (i) Afrika Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı, (ii) Amerika Kıtasındaki İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunması için Ulusal Kurumlar Ağı, (iii) Asya Pasifik Ulusal İnsan Hakları Kurumları Forumu ve (iv) Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı (“ENNHRI”) açısından bir çatı örgüt görevi de görmektedir.⁶³

GANHRI, Paris İlkeleri'nin dönüştürücü rolü bakımından, esas olarak *akreditasyon* ve onunla bağlantılı *yorum* işlevi ile öne çıkmaktadır.⁶⁴ GANHRI, Akreditasyon Alt Komitesi⁶⁵ aracılığıyla Paris İlkeleri ile uyumlu ulusal insan hakları kurumlarını gözden geçirmekten ve akredite etmekten sorumlu tutulmuştur.⁶⁶ Bir ön tespit olarak, bu Komite, Paris İlkeleri'ni hem başvuru bazındaki özel notları hem de Genel Gözlemler adı verilen ve en sonuncusu 21 Şubat 2018 tarihli olan genel notlar⁶⁷

60 “Who we are”, <https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>, E.T. 09.01.2024.

61 “Who we are”.

62 “Statute”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2023/04/GANHRI-Statute-adopted-March2023_EN.pdf, E.T. 09.01.2024.

63 “Statute”, m. 31.1.

64 GANHRI ve akreditasyon ile ilgili olarak ayrıca bkz. **Aichele**, s. 12–15; **Takata**, s. 293 vd.

65 GANHRI Akreditasyon Alt Komitesi ile ilgili olarak bkz. David **Langtry**/Kirsten **Roberts Lyer**, “The Operation of the Sub-Committee on Accreditation in Practice”, Editörler, David Langtry/Kirsten Roberts Lyer, National Human Rights Institutions: Rules, Requirements, and Practice, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 43 vd; David **Langtry**/Kirsten **Roberts Lyer**, “Looking Forward-the Sub-Committee on Accreditation and National Human Rights Institutions”, Editörler, David Langtry/Kirsten Roberts Lyer, National Human Rights Institutions: Rules, Requirements, and Practice, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 335 vd.

66 “Statute”, m. 11.1.

67 “General Observations of the Sub-Committee on Accreditation”, <https://ganhri.org/wp->

aracılığıyla yorumlamakta,⁶⁸ böylelikle çağın gereklerine uyarlamaktadır.⁶⁹ Bu ön tespiti takiben, bir ulusal insan hakları kurumu, akreditasyon için ilk kez, her beş yılda bir yeniden veya koşullarındaki değişiklik nedeniyle başvuru yapabilir.⁷⁰ Akreditasyon Alt Komitesi, başvurucunun sunduğu bilgileri –sivil toplum örgütleri veya BM mekanizmaları tarafından sunulanlar gibi raporları da dikkate alarak– incelemektedir.⁷¹ GANHRI, Akreditasyon Alt Komitesinin raporu ve tavsiyeleri üzerine, başvuruya ilgili nihai kararı almaktadır.⁷² Paris İlkeleri ile tam uyum A statüsü ile, kısmen uyum B statüsü ile ve uyumsuzluk C statüsü ile neticelenmektedir.⁷³

Peki, akreditasyon ve A statüsü neden önem taşımaktadır?⁷⁴ Akreditasyon, ana hatlarıyla, ilgili ulusal insan hakları kurumunun güvenilirliğini kanıtlamaktadır, GANHRI Akreditasyon Alt Komitesinin tavsiyeleri sayesinde işlerini iyileştirmesini ve Paris İlkeleri’ni ulusal bağlamda uygulamasını sağlamaktadır. Ulusal insan hakları kurumu, A statüsü, yani Paris İlkeleri ile tam uyumlu addedilmek sayesinde ise, BM İnsan Hakları Konseyi ve BM antlaşma organlarında konuşma hakkı elde etmekte, Avrupa mekanizmalarında –örneğin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (“AGİT”)- muhatap olarak kabul görmekte ve ENNHRI ve GANHRI gibi ağlarda oy hakkı ve idari pozisyonlar elde etmektedir. O halde, akreditasyon ile bağlı tüm bu kurgu, BM’nin desteği ile birlikte, kâğıt üstünde esnek hukuk (*soft law*) olan Paris İlkeleri’nin Takata’nın

content/uploads/2019/11/EN_GeneralObservations_Revisions_adopted_21.02.2018_vf.pdf, E.T. 09.01.2024.

68 Paris İlkeleri’nin yorumu ile ilgili olarak ayrıca bkz. **Takata**, s. 285–305. Bundan başka, örneğin, AK, Paris İlkeleri’ni Akreditasyon Alt Komitesi tarafından yorumlandığı haliyle dikkate aldığını belirtmektedir (“CM/Rec(2021)1”).

69 Bu yönde örneğin bkz. Meg **Brodie**, “Progressing Norm Socialisation: Why Membership Matters. The Impact of the Accreditation Process of the International Coordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights”, *Nordic Journal of International Law*, C. 80, S. 2, 2011, s. 143–192.

70 “Statute”, m. 10 ve 13.2.

71 “Rules of Procedure for the GANHRI Sub-Committee on Accreditation”, m. 6 (1) ve 6 (7), https://ganhri.org/wp-content/uploads/2020/09/EN_GANHRI_SCA_RulesOfProcedure_adopted_July2020.pdf, E.T. 10.01.2024.

72 “Statute”, m. 11.1.

73 bkz. “UN Paris Principles & Accreditation”, <https://ennhri.org/about-nhris/un-paris-principles-and-accreditation/>, E.T. 10.01.2024.

74 “UN Paris Principles & Accreditation”.

ifadesiyle “otoriter değerden yararlanması”⁷⁵ ile sonuçlanmaktadır. Tüm bunlar, Paris İlkeleri’ni, uluslararası hukuk bağlamında ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde, *asgari standartları* belirlemek bakımından, *merkezi* bir konuma oturtmaktadır.

II. 2000’LER SONRASINDAKİ DÖNEM

2000’ler sonrasındaki dönemde ana hatlarıyla üç ana gelişme yaşanmıştır. Birincisi, uluslararası küresel düzlemde, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen bazı uluslararası anlaşmalar, *zorunlu* olarak, ulusal düzeyde insan hakları kurumu oluşumu çağrısında bulunabilmiştir. İkincisi, uluslararası bölgesel düzlemde, AK, “Etkili, Çoğulcu ve Bağımsız Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı”⁷⁶ (2021) benimseyerek Paris İlkeleri’nin asgari standartların *üstüne çıkmaya* çalışmıştır. Üçüncüsü, ulusüstü bölgesel düzlemde, AB, 2000’li yıllarda bazı tasarrufları aracılığıyla, *zorunlu* olarak, ulusal düzeyde insan hakları kurumu oluşumu çağrısında bulunabilmiştir ve dahası eşitlik organları için standartlara dair iki yasama önerisi (2022) getirerek⁷⁷ *yeknesaklaşmayı* arttırma çabasına girmiştir.

İlk olarak, uluslararası küresel düzlemde, BM’nin uluslararası anlaşmaları, ulusal insan hakları kurumu çağrısında bulunabilmiştir. İlk örnek olarak, BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü, *zorunlu* olarak, ulusal insan hakları kurumu istemine yer vermektedir.⁷⁸ Bu Protokol, BM Genel Kurulu’nun A/RES/57/199 sayılı ve 18 Aralık 2002 tarihli İlke Kararı ile benimsenerek imzaya açılmış, 22 Haziran 2006 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁷⁹ Bu Protokol, kötü muameleyi önlemek amacıyla, özgürlükten yoksun kalınan yerlere bağımsız uluslararası ve ulusal organlar tarafından düzenli ziyaret sistemi kurmayı tasarlamaktadır.⁸⁰ Bu yönden taraf devletler, “ulusal önleyici mekanizma”

75 Takata, s. 286.

76 bkz. dn. 9.

77 bkz. dn. 10.

78 Türkiye, bu Sözleşme’yi 2005 yılında imzalamış ve 2011 yılında onaylamıştır (“Ratification of 18 International Human Rights Treaties”).

79 “Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment” (OPCAT), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-against-torture-and-other-cruel>, E.T. 23.09.2023.

80 “OPCAT”, m. 1.

olarak adlandırıldığı üzere, Paris İlkeleri'ni gereği gibi dikkate alarak⁸¹, kötü muameleyi önlemek için yerel düzeyde bir veya birden çok ziyaret organı kuracak, belirleyecek veya muhafaza edecektir.⁸²

İkinci örnek olarak, BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, *zorunlu* olarak, ulusal insan hakları kurumu istemine yer vermektedir.⁸³ Bu Sözleşme, BM Genel Kurulu'nun 12 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 sayılı İlke Kararı ile benimsenerek imzaya açılmış, 3 Mayıs 2008 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁸⁴ Bu Sözleşme, engelli kişilerin insan haklarından tam ve eşit biçimde yararlanmasını teşvik etmek, korumak ve sağlamak amacını taşımaktadır.⁸⁵ Bu yönden taraf devletler, Paris İlkeleri'ni dikkate alarak, bu Sözleşme'nin uygulanmasını teşvik etmek, korumak ve izlemek için bir çerçeveyi bir veya daha fazla bağımsız mekanizmayı muhafaza eder, güçlendirir, belirler veya kurar.⁸⁶

2000'lerdeki bu iki Sözleşme, 1960'lardaki Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile karşılaştırılarak ele alınırsa aşağıdaki tespitler yapılabilir. Birincisi, 2000'lerdeki bu iki Sözleşme, ilk kez 1960'lardaki Sözleşme tarafından yapılan, içerdiği düzenlemelere bazı yönlerden etki vermek üzere taraf devletlere bir organ kurma veya belirleme çağrısını *tekrar* etmektedir. Öte yandan, 2000'lerdeki bu iki Sözleşme, 1960'lardaki Sözleşme'den *farklı* olarak, bu çağrıyı ihtiyari değil, *zorunlu* bir şekilde yapmaktadır. Bunun nedeni, en azından belirli bir ölçüde, artık ulusal insan hakları kurumlarının yaygınlaşmış⁸⁷ olması olarak görülebilir. İkincisi, 2000'lerdeki bu iki Sözleşme, henüz Paris İlkeleri'nin ortaya konmadığı 1960'lardaki Sözleşme'den *doğal olarak farklı* olarak, kurulacak veya

81 "OPCAT", m. 18 (4).

82 "OPCAT", m. 3; 17-23. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Amrei **Müller**/Frauke **Seidensticker**, The Role of National Human Rights Institutions in the United Nations Treaty Body Process, Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2007, s. 23–26.

83 Türkiye, bu Sözleşme'yi 2007 yılında imzalamış ve 2009 yılında onaylamıştır ("Ratification of 18 International Human Rights Treaties").

84 "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>, E.T. 23.09.2023.

85 "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", m. 1.

86 "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", m. 33 (2). Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. **Müller/Seidensticker**, s. 27–28; Gauthier **de Beco**, "Article 33(2) of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Another Role for National Human Rights Institutions?", Netherlands Quarterly of Human Rights, C. 29, S. 1, 2011, s. 84–106.

87 bkz. ve krş. **United Nations**, s. 3.

belirlenecek organın Paris İlkeleri'ni dikkate alması gerektiğini, dolayısıyla ulusal insan hakları kurumlarına ilişkin asgari standartlara riayet etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸⁸ Bu açıdan, Paris İlkeleri, çapraz atıf almak suretiyle etki de kazanmaktadır. BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü 91 taraf devlete ve BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme 186 taraf devlete sahiptir.⁸⁹ O halde, işbu Sözleşmeler, uluslararası hukuk bağlamında, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde ilgili Sözleşme'nin uygulanmasında bu kurumlara, üstelik Paris İlkeleri'ne çapraz atıf vererek, pay biçmekte bir *başlangıç noktası* olarak görülebilir.

İkinci olarak, uluslararası bölgesel düzlemde, AK⁹⁰, ulusal insan hakları kurumu konusu ile esasen 1980'lerde ilgilenmeye başlamıştır. AK Bakanlar Komitesi, R(85)13 sayılı, 23 Eylül 1985 tarihli ve "Ombudsman Kurumu" başlıklı Tavsiye Kararı ile üye devletlere bir Ombudsman atanması ve insan hakları konularında yetkilendirmesi çağrısında bulunmuştur.⁹¹ AK Bakanlar Komitesi, on iki yıl sonra, R(97)14 sayılı, 30 Eylül 1997 tarihli ve "İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunması için Bağımsız Ulusal Kurumların Kurulmasına İlişkin Tavsiye Kararı"nı benimsemiştir.⁹² Buna göre üye devletler, Paris İlkeleri'ni ve R(85)13 sayılı tavsiye kararını dikkate alarak, özellikle insan hakları komisyonu, ombudsman veya benzer kurumlar şeklinde etkili ulusal insan hakları kurumları kurma olasılığını değerlendirmelidir. O halde, AK, 1990'lı yıllarda, Avrupa açısından, bir yandan ulusal insan hakları kurumlarının kuruluşunu desteklerken diğer yandan Paris İlkeleri'nin, dolayısıyla orada belirlenen asgari standartların, varlığını *yeterli* görüyor olsa gerekir.

AK, 2021 yılına geldiğimizde ise, Avrupa açısından, ulusal insan hakları kurumları ile ilgili Paris İlkeleri'ndeki asgari standartların *üstüne çıkmaya* karar vermiştir. AK Bakanlar Komitesi, R(97)14 sayılı tavsiye

88 Bundan başka, BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü, kendi asgari standartlarını da getirebilmiştir. ("OPCAT", m. 17-23.)

89 "Ratification of 18 International Human Rights Treaties".

90 AK ile ilgili olarak ayrıca bkz. Martyn **Bond**, *The Council of Europe: Structure, History and Issues in European Politics*, Routledge, London 2013; Stefanie **Schmahl**/Marten **Breuer**, *The Council of Europe: Its Laws and Policies*, Oxford University Press, Oxford 2017.

91 "Recommendation No. R (85) 13", <https://rm.coe.int/cmrec-85-13-on-the-institution-of-the-ombudsman/1680a43b56>, E.T. 25.09.2023.

92 "Recommendation No. R (97) 14", <https://rm.coe.int/16804fecf5>, E.T. 25.09.2023.

kararının yerine CM/Rec(2021)1 sayılı ve 31 Mart 2021 tarihli “Etkili, Çoğulcu ve Bağımsız Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesine ilişkin Tavsiye Kararı”nı getirmiştir.⁹³ CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı, örneğin ENNHRI tarafından “Avrupa’da insan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasında ulusal insan hakları kurumlarının merkezi rolü açısından bir *dönüm noktası*” olarak görülmüştür.⁹⁴ İşbu tavsiye kararı, sistematik açıdan, Dibace, Tavsiye Kararı, Ek şeklinde ve Ek de kendi içinde “I. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kuruluşu”, “II. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Güçlendirilmesi”, “III. Ulusal İnsan Hakları Kurumları için Güvenli ve İmkan Sunan Çevrenin Güvenceye Alınması ve Genişletilmesi” ve “IV. İşbirliği ve Destek” başlıklarına ayrılmaktadır.

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı Dibacesinde aşağıdaki tespitlere yer vermektedir.⁹⁵ Birincisi, etkili, çoğulcu ve bağımsız ulusal insan hakları kurumlarının insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye saygının *sütunları arasında yer aldığı* vurgulanmıştır. İkincisi, R(97)14 sayılı tavsiye kararından bu yana AK üye devletlerinde *akredite* ulusal insan hakları kurumlarının sayısının *arttığı* belirtilmiştir.⁹⁶ Üçüncüsü, ulusal insan hakları kurumlarının geliştirilmesinde, güçlendirilmesinde, korunmasında, tanınmasında ve işbirliğine dahil edilmesinde geniş bir *uluslararası destek* olduğu BM’ye, AK’ye, AGİT’e ve AB’ye atıfla⁹⁷ not edilmiştir. Dördüncüsü, ulusal insan hakları kurumlarının Paris İlkeleri’ndeki *asgari standartlara* uygun olarak kurulması ve işlemesi gereği üstünde durulmuştur.

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı üç ana hususa değinmektedir. Birincisi, üye devletler, Paris İlkeleri’ne uygun olarak bağımsız bir ulusal insan hakları kurumu *kurmak* ve *kurulduğunda* muhafaza etmek ve

93 bkz. dn. 9.

94 “High Level Meeting”, <https://ennhri.org/online-high-level-meeting-council-of-europe-recommendation-on-the-development-and-strengthening-of-effective-pluralist-and-independent-nhris/>, E.T. 25.09.2023.

95 “CM/Rec(2021)1”.

96 2007 yılında olmakla birlikte konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Gauthier **de Beco**, “National Human Rights Institutions in Europe”, Human Rights Law Review, C. 7, S. 2, 2007, s. 331–370.

97 Bu yönden, anılan (AGİT hariç) bu kurumlar ile ulusal insan hakları kurumlarının gücü arasındaki ilişki ile ilgili bir çalışma için bkz. Corina **Lacatus**, “Explaining Institutional Strength: The Case of National Human Rights Institutions in Europe and its Neighbourhood”, Journal of European Public Policy, C. 26, S. 11, 2019, s. 1657–1677.

güçlendirmek için gerekli tüm önlemleri almalıdır.⁹⁸ Üye devletler, ulusal insan hakları kurumlarının etkinliklerini etkili biçimde yürütebilmesi için imkan sağlayıcı bir yasal çerçevenin yanı sıra kurumsal ve kamusal çevre sağlamalıdır.⁹⁹ Üye devletler, bu tavsiye kararının Ekindeki ilkelerin – GANHRI Akreditasyon Alt Komitesinin spesifik tavsiyeleri ve Genel Gözlemleri ile uyumlu biçimde yorumlayarak– yerel hukukta ve uygulamada uygulanmasını sağlamalıdır.¹⁰⁰ İkincisi, üye devletler, bu ilkeleri uygulamak için çıkarılan önlemlerin etkililiğini düzenli olarak değerlendirmelidir ve bu tavsiye kararının uygulanmasını da Bakanlar Komitesi nezdinde en geç beş yıl içinde incelemelidir.¹⁰¹ Üçüncüsü, üye devletler, ulusal insan hakları kurumlarının AK’de daha güçlü bir role ve anlamlı bir katılıma ulaşmasının yollarını aramalıdır.¹⁰²

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararının Eki “I. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kuruluşu” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, üye devletler, Paris İlkeleri ile *tam uyumlu – akredite*– ulusal insan hakları kurumunu sağlamalıdır.¹⁰³ Öte yandan, üye devletler; kendi organizasyonu, özellikleri ve ihtiyaçları ışığında ulusal insan hakları kurumunun modelini seçebilir.¹⁰⁴ Ayrıca, ulusal insan hakları kurumu herkes için doğrudan ve kolayca erişilebilir olmalıdır.¹⁰⁵ İkincisi, üye devletler, ulusal insan hakları kurumu için sağlam bir hukuki temel –anayasa veya kanun– sunmalıdır, ki burada görevler ve işlevler, bağımsızlık garantileri ve etkili işlemek için gerekli araçlar öngörülmelidir.¹⁰⁶

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararının Eki “II. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Güçlendirilmesi” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, üye devletler, insan haklarını korumak ve teşvik etmek için ulusal insan hakları kurumuna verilen görevin mümkün olduğu kadar geniş olmasını sağlamalıdır.¹⁰⁷ Bunlar arasında; (i) ülkedeki insan hakları durumunu izlemek ve analiz etmek, (ii) insan hakları ihlal

98 “CM/Rec(2021)1”, m. 1.

99 “CM/Rec(2021)1”, m. 2.

100 “CM/Rec(2021)1”, m. 3 ve 4.

101 “CM/Rec(2021)1”, m. 5 ve 8.

102 “CM/Rec(2021)1”, m. 6.

103 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 1.

104 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 1.

105 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 1.

106 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 2.

107 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 3.

iddiaları ile ilgilenmek, (iii) alakalı her türlü tesise veya kişiye erişim imkanına sahip olmak, (iv) insan hakları üstünde etki doğurabilecek mevcut veya taslak politikaları ve mevzuatı izlemek, (v) herkes için etkili adalet sistemine katkı sunmak ve (vi) insan hakları ile ilgili uluslararası anlaşmalara katılımı desteklemek ve bu anlaşmaların etkili uygulanmasına katkı sunmak yer almaktadır.¹⁰⁸ İkincisi, ulusal insan hakları kurumu başkanlığı seçim ve atama süreci ve görevden alınma süreci, bağımsızlık ve çoğulculuk ışığında kurgulanan kurallar temelinde gerçekleşmelidir.¹⁰⁹ Üçüncüsü, ulusal insan hakları kurumu; uygun, yeterli ve sürdürülebilir kaynaklara sahip olmalıdır.¹¹⁰ Dördüncüsü, bu kurumlar, bilgiye ve politika yapıcılar ile yasa koyuculara uygun biçimde erişebilmelidir.¹¹¹ Beşincisi, üye devletler, ulusal insan hakları kurumunun tavsiyelerini uygulamalıdır.¹¹²

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararının Eki “III. Ulusal İnsan Hakları Kurumları için Güvenli ve İmkan Sunan Çevrenin Güvenceye Alınması ve Genişletilmesi” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, üye devletler, ulusal insan hakları kurumunun bağımsız işleyebilmesini sağlamalıdır.¹¹³ İkincisi, üye devletler, ulusal insan hakları kurumu ile ilgili farkındalık ve alakalı tüm kamu kurumlarının işbirliğini geliştirmelidir.¹¹⁴ Üçüncüsü, üye devletler, ulusal insan hakları kurumunu korumak ve teşvik etmek için gerekli tüm önlemleri almalıdır.¹¹⁵ Dördüncüsü, ulusal insan hakları kurumunun topladığı gizli bilgiler gizli kalmalıdır.¹¹⁶

CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararının Eki “IV. İşbirliği ve Destek” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermektedir. Birincisi, üye devletler, ulusal insan hakları kurumunun aşağıdakilerle iletişimini ve işbirliğini sağlayacak etkili önlemleri almalıdır: (i) o devletteki idare, (ii) muadil kurumlar, (iii) sivil toplum paydaşları, (iv) diğer insan hakları yapıları ve (v) uluslararası veya bölgesel örgütler.¹¹⁷ İkincisi, üye

108 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 3.

109 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 4-5.

110 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 6-7 (ve bkz. m. 10).

111 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 8.

112 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 9.

113 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 11.

114 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 12.

115 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 13.

116 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 14.

117 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 15.

devletler, AK ile işbirliği programları geliştirmeye sponsor olmayı değerlendirmelidir.¹¹⁸ Üçüncüsü, üye devletler, ulusal insan hakları kurumu ile AK arasındaki ilişkiyi –rolü ve katılımı– güçlendirmeye çaba göstermelidir.¹¹⁹

Uluslararası hukukta bölgesel çapta AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı, küresel çapta BM'nin Paris İlkeleri (1993) ile karşılaştırılırsa oradaki asgari standartlarının *üstüne çıktığı* belirtilebilir. Tavsiye kararının çıkış noktası, Paris İlkeleri ile *tam uyumlu –akredite–* ulusal insan hakları kurumunu sağlamak olarak belirtildikten sonra, ana hatlarıyla üye devletler Paris İlkeleri'ndeki asgari standartlara ek olarak; (i) insan haklarını korumak ve teşvik etmek görevinin mümkün olduğu kadar geniş olmasını –insan hakları ihlal iddiaları ile ilgilenmek dahil– sağlamalıdır, (ii) ilgili kurumun bilgiye ve politika yapıcılar ile yasa koyuculara uygun erişimini sağlamalıdır, (iii) ilgili kurumun tavsiyelerini uygulamalıdır, (iv) ilgili kurum ile ilgili farkındalık ve alakalı tüm kamu kurumlarının işbirliğini geliştirmelidir.

Tıpkı Paris İlkeleri gibi esnek hukuk (*soft law*) şeklinde kurgulanan CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı Avrupa açısından¹²⁰, ENNHRI'nin ifade ettiği gibi, bir “dönüm noktası” olabilecek midir? CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararı Paris İlkeleri ile ilgili süreçleri örnek almaya çalışıyor gözükmektedir. Bir yandan, AK, CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararına sahip çıkmasını sağlayacak mekanizmalar yaratmaya çalışmaktadır.¹²¹ Bu yönden, AK, üyesi devletlerden bu tavsiye kararındaki ilkeleri uygulamak için alınan önlemlerin etkililiğini düzenli olarak değerlendirmesini istemiştir. AK, ayrıca, Bakanlar Komitesinden bu tavsiye kararının uygulanmasını en geç beş yıl içinde incelemesini istemiştir. Buna ek olarak, AK, üyesi devletlerden ulusal insan hakları kurumlarının AK'de daha güçlü bir role ve anlamlı bir katılıma ulaşmasının yollarını aramasını da talep etmiştir. Diğer yandan, ulusal insan hakları kurumları, özellikle bölgesel çatı yapısı olarak ENNHRI *aracılığıyla*, bu tavsiye kararına sahip

118 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 16.

119 “CM/Rec(2021)1”, Ek m. 17.

120 Bu yönden, Avrupa çapında ulusal insan hakları kurumları ile ilgili görece eski tarihlî bir çalışma için bkz. Gauthier **de Beco**, “Networks of European National Human Rights Institutions”, *European Law Journal*, C. 14, S. 6, 2008, s. 860–877.

121 Bu yönden bkz. “CM/Rec(2021)1”, m. 5 ve 8.

çıkarmaya çalışmaktadır.¹²² Örneğin, bu Ağ, CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararını takiben hemen bir üst düzey katılımlı toplantı gerçekleştirmiştir.¹²³ Yine, bu Ağ, AK Bakanlar Komitesinin 1444 sayılı ve 28 Eylül 2022 tarihli toplantı tutanaklarına göre, CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararının uygulanması hakkında bir temel değerlendirme çalışması hazırlığında da bulunmaktadır.¹²⁴

Avrupa çapında, AK nezdindeki tüm bu kurgunun ulusal insan hakları kurumlarının gelişimindeki başarısını ise zaman gösterecektir. Başka bir ifadeyle, tüm bu kurgunun CM/Rec(2021)1 sayılı tavsiye kararına Paris İlkeleri'ne benzer bir "otoriter değer"¹²⁵ kazandırıp kazandırmayacağını ve bu tavsiye kararının uluslararası hukuk bağlamında, Avrupa çapında, ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde asgari standartları *yukarı çekmekte* ne ölçüde başarılı olacağı zamanla anlaşılabilir. Öte taraftan, genel olarak, AK'nin *tavsiyeleri kararlarının* "ulusal yasa koyucular ve idari makamlar için önemli bir referans kaynağı oluşturduğu [ve] genellikle hukuken bağlayıcı anlaşmalara öncülük ettiği"¹²⁶ akılda tutulmalıdır.

Üçüncü olarak, ulusüstü bölgesel düzlemde, AB¹²⁷, 2000'li yıllarda bazı tasarrufları aracılığıyla, *zorunlu* olarak, ulusal düzeyde insan hakları kurumu oluşumu çağrısında bulunabilmiştir. AB, BM ve AK'den *farklı*

122 Bu yönden, ENNHRI ile ilgili görece yeni tarihli bir çalışma için bkz. Corina **Lacatus**, "Regulatory Networks and Regional Human Rights Governance: A Study of the European Network of National Human Rights Institutions", *International Relations*, C. 36, S. 2, 2022, s. 192–213.

123 "High Level Meeting".

124 "1444th meeting, 28 September 2022", https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a7b71b, E.T. 26.09.2023.

125 krş. **Takata**, s. 286.

126 Jörg **Polakiewicz**, "Council of Europe (COE)", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, Editörler, Anne Peters/Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford 2019, § 12.

127 AB ve ulusal insan hakları kurumları özelinde ayrıca bkz. **European Union Agency for Fundamental Rights**, *Handbook on the Establishment and Accreditation of National Human Rights Institutions in the European Union*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012; Jan **Wouters/Katrien Meuwissen/Ana Sofia Barros**, "The European Union and National Human Rights Institutions", *National Human Right Institutions in Europe: Comparative, European and International Perspectives*, Editörler, Jan Wouters/Katrien Meuwissen, Intersentia, Cambridge 2013, s. 187–221; **European Union Agency for Fundamental Rights**, *Strong and Effective National Human Rights Institutions – Challenges, Promising Practices and Opportunities*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2020.

olarak, uluslararası değil ulusüstü bir yapıdır. AB, kurucu antlaşmalar ile kendisine verilen yetkilerin sınırları dahilinde¹²⁸ üyesi devletleri bağlayıcı tasarruf kabul edebilmektedir.¹²⁹ AB, kurulduğu günden bu yana ana hatlarıyla kadın erkek eşitliği ile ilgili olarak¹³⁰ ve 1999 yılından bu yana cinsiyet, ırk ve etnik köken, dini inanç veya kanaat, engellilik, yaş veya cinsel tercih temelinde yapılan ayrımcılıkla mücadele amacıyla¹³¹ tasarruf kabul etmekte yetkilendirilmiştir.¹³² İşte AB, bu yetkileri temelinde ana hatlarıyla eşit muamele ilkesi ile ilgili aşağıdaki dört tasarrufunda ulusal düzeyde insan hakları kurumu oluşumunu istemiştir:¹³³ (i) 2000/43 sayılı

-
- 128 “Avrupa Birliği Antlaşması” m. 5 (2) (Metin için bkz. **T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği**, “Avrupa Birliği Antlaşması”, Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ofset Fotomat, Ankara 2011, s. 4).
- 129 “Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma” m. 288-291 (Metin için bkz. **T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği**, “Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ofset Fotomat, Ankara 2011, s. 116-117).
- 130 “Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması” m. 119 (Metin için bkz. **T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü**, Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET): Cilt I, 1993, s. 186).
- 131 “Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community” m. 13, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997E/TXT>, E.T. 26.09.2023.
- 132 AB ve ayrımcılıkla mücadelenin tarihsel gelişimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Susanne **Burri**, “Eu Anti-Discrimination Law: Historical Development and Main Concepts”. Taking Employment Discrimination Seriously: Chinese and European Perspectives, Editörler, Yuwen Li/Jenny Goldschmidt, Brill Nijhoff, the Netherlands 2009, s. 209–238; Mark **Bell**, “EU Anti-Discrimination Law: Navigating Sameness and Difference”, The Evolution of EU Law, Editörler, Paul Craig/Gráinne de Búrca, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 651–677.
- 133 Görüleceği üzere, tüm bu tasarruflar “direktif” türündedir. Direktif, kurucu antlaşma tarafından, “muhatap alınan her üye devleti, ulaşılması gerekli sonuçları itibarıyla bağlar, şekil ve yöntem seçimini ise ulusal otoritelere bırakır”, şeklinde tanımlanmıştır (“Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, m. 288, s. 116). Direktifler ile ilgili genel olarak bkz. Sacha **Prechal**, Directives in EC Law, 2d ed, Oxford University Press, Oxford 2006; İlke **Göçmen**, Avrupa Birliği Hukukunda Direktiflerin Bireyler Arasındaki İlişkilere Etkileri, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2008. Genel olarak AB ayrımcılıkla mücadele hukuku ile ilgili olarak ayrıca bkz. Evelyn **Ellis/Philippa Watson**, EU Anti-Discrimination Law, 2d ed, Oxford University Press, Oxford 2015; **European Union Agency for Fundamental Rights/Council of Europe**, Handbook on European Non-Discrimination Law, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2018.

Direktif – Irk ve Etnik Köken Direktifi¹³⁴, (ii) 2004/113 sayılı Direktif – Kadın Erkek Eşitliği / Mal ve Hizmetler Direktifi¹³⁵, (iii) 2006/54 sayılı Direktif – İstihdam ve Meslek Konularında Kadın Erkeğe Eşit Muamele ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif (Değiştirilmiş)¹³⁶ ve (iv) 2010/41 sayılı Direktif – Kadın ve Erkek Eşit Muamele İlkesinin Kendi Hesabına Çalışanlar Bakımından Uygulanmasına Dair Direktif¹³⁷.

Bu düzenlemeler benzer nitelikli olduğundan, 2000/43 sayılı Direktif bir örnek olarak aktarılabilir. Buna göre üye devletler, ırk veya etnik köken temelinde ayrımcılık yapılmaksızın herkese eşit muamelenin teşvik edilmesi için bir organ veya organlar belirler.¹³⁸ Üye devletler, bu organların yetkilerinin aşağıdakileri içermesini sağlar: (i) ayrımcılık mağdurlarının ayrımcılıkla ilgili şikayetlerini takip etmesinde bağımsız destek sunmak, (ii) ayrımcılıkla ilgili bağımsız araştırmalar yapmak, (iii) bu tür ayrımcılıkla ilgili herhangi bir hususta bağımsız raporlar yayınlamak ve tavsiyelerde bulunmak.¹³⁹ İşbu Direktifler gereği kurulacak organ veya organlar ise, örneğin Avrupa Komisyonuna göre, “eşitlik organı” olarak anılmaktadır.¹⁴⁰

134 “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin” (2000/43/EC), m. 13, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043>, E.T. 26.09.2023.

135 “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services” (2004/113/EC), m. 12, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113>, E.T. 27.09.2023.

136 “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)” (2006/54/EC), m. 20, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054>, E.T. 27.09.2023.

137 “Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC” (2010/41/EU), m. 11, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0041>, E.T. 27.09.2023.

138 “2000/43/EC”, m. 13 (1).

139 “2000/43/EC”, m. 13 (2).

140 “Commission Recommendation (EU) 2018/951 of 22 June 2018 on Standards for Equality Bodies” (2018/951), Dibace (11), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0951>, E.T. 27.09.2023. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Bruno **de Witte**, “National Equality Institutions and the Domestication of EU Non-Discrimination Law”, Maastricht Journal of European and

İşte bu arka planda, ulusüstü bölgesel düzlemde, AB, 2010’lu yılların sonuna doğru, eşitlik organları için standartlar oluşturma, bu yönden *yeknesaklaşmayı* arttırma çabasına da girmiştir.¹⁴¹ Öncelikle, Avrupa Komisyonu, bu eşitlik organları ile ilgili olarak 22 Haziran 2018 tarihinde bağlayıcı olmayan bir Tavsiye benimsemiştir.¹⁴² Avrupa Komisyonuna göre üye devletler eşitlik organlarının yapısı ve işleyişi ile ilgili geniş bir takdir yetkisinden yararlanmakta olsa da, bu noktadaki esaslı farklılıklar bazen ilgililer açısından tatmin edici bir korumanın önüne geçebilmektedir.¹⁴³ Bu nedenle, Komisyon, eşitlik organlarının AB çapında düzgün ve eşit biçimde işlemesini sağlamaya yardımcı olmak için eşitlik organlarının standartları hakkında tavsiyeler getirmektedir.¹⁴⁴ Ana hatlarıyla, bu Tavsiye, eşitlik organları işlevlerini etkili biçimde sürdürebilsin diye, eşitlik organlarının görev tanımı, bağımsızlığı, etkililiği, erişilebilirliği ve koordinasyonu ile ilgili standartlar getirmektedir.¹⁴⁵ Avrupa Komisyonu, halihazırda, konuyla ilgili iki yasama önerisi getirdiği için bu Tavsiyenin detayına girilmeyecektir.

Avrupa Komisyonu, eşitlik organları için standartlara dair COM(2022) 688 final ve COM(2022) 689 final sayılı iki yasama önerisi sunmuştur. COM(2022) 688 final, 2006/54 sayılı Direktif¹⁴⁶ ile 2010/41 sayılı Direktif’in¹⁴⁷ ve COM(2022) 689 final, 2000/43 sayılı Direktif¹⁴⁸ ile 2004/113 sayılı Direktif’in¹⁴⁹ eşitlik organı ile ilgili kurallarının yerine güçlendirilmiş ve daha detaylı kurallar getirmek üzere, içerik itibarıyla birbirlerine paralel biçimde, kurgulanmıştır.¹⁵⁰ Avrupa Komisyonu, bu önerilere *gerekçe* olarak, 22 Haziran 2018 tarihli bağlayıcı olmayan

Comparative Law, C. 18, S. 1–2, 2011, s. 157–178; Bruno **de Witte**, “New Institutions for Promoting Equality in Europe: Legal Transfers, National Bricolage and European Governance”, The American Journal of Comparative Law, C. 60, S. 1, 2012, s. 49–74.

141 Bu yönde konuyla ilgili olarak örneğin bkz. Sara Benedi **Lahuerta**, “Equality Bodies: Advancing towards more Responsive Designs?”, International Journal of Law in Context, C. 17, S. 3, 2021, s. 390–412.

142 bkz. “Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, m. 288, s. 116.

143 “2018/951”, Dibace (18).

144 “2018/951”, Dibace (25).

145 “2018/951”, Dibace (29).

146 “2006/54/EC”, m. 20.

147 “2010/41/EU”, m. 11.

148 “2000/43/EC”, m. 13.

149 “2004/113/EC”, m. 12.

150 “COM(2022) 688F”, s. 4; “COM(2022) 689F”, s. 1.

Tavsiye'nin ilgilenmeye çalıştığı sorunların çoğu bakımından hala çözüm olamadığı, başka bir ifadeyle yetersiz kaldığını belirtmiştir.¹⁵¹ Dolayısıyla bu öneriler, eşitlik organları için *bağlayıcı standartlar* getirmeyi amaçlamaktadır.¹⁵² Bu öneriler, işbu çalışmanın tamamlandığı an itibariyle yasama sürecinde görüşülmeye devam etmektedir. Başka bir deyişle, bu öneriler, henüz yürürlüğe girmemiş olup AB yasa koyucuları olarak duruma göre Konsey veya Avrupa Parlamentosu tarafından içerik itibariyle değişikliğe uğrayabilecektir.¹⁵³

COM(2022) 688 final ve COM(2022) 689 final sayılı yasama önerilerinde öne çıkan hususlar şöyle belirtilebilir. Birincisi, bu öneriler, eşitlik organlarının etkililiğini iyileştirmek ve bağımsızlığını güvenceye almak için *asgari gereklilikleri* getirmektedir.¹⁵⁴ İkincisi, üye devletler, eşitlik organlarının özellikle hukuki yapı, hesap verebilirlik, bütçe, personel ve örgütsel konular bakımından, görevlerini yerine getirirken ve yetkilerini kullanırken *bağımsız* olmasını sağlar.¹⁵⁵ Üçüncüsü, üye devletler, eşitlik organlarının gerekli *kaynağa*, bu yönden insan kaynağı ile teknik ve finansal kaynağa, sahip olmasını sağlar.¹⁵⁶ Dördüncüsü, üye devletler, eşitlik organlarının *görev tanımında* mağdurlara yardım sunabilmesini, bu bakımdan ayrımcılık şikayeti alabilmesini ve dostça çözüm önerebilmesini, dahası şikayet üzerine veya kendiliğinden etkili araçlarla soruşturma yapabilmesini ve bunu bir görüş veya bağlayıcı karar ile tamamlayabilmesini sağlar.¹⁵⁷ Beşincisi, üye devletler, eşitlik organlarının örneğin mağdur adına *dava açmak* gibi mahkeme nezdinde işlem yapma hakkını tanır.¹⁵⁸ Altıncısı, üye devletler, eşitlik organlarının şikayetçiler açısından *erişilebilir* ve *ücretsiz* hizmet sunmasını sağlar.¹⁵⁹ Yedincisi, üye devletler, eşitlik organlarının diğer üye devletlerdeki eşitlik organları ve alakalı diğer kamu veya sivil toplum örgütleri dahil özel birimlerle *işbirliği* yapabilmesini sağlar.¹⁶⁰ Sekizincisi, üye devletler,

151 “COM(2022) 688F”, s. 3; “COM(2022) 689F”, s. 2-3.

152 “COM(2022) 688F”, s. 1; “COM(2022) 689F”, s. 1.

153 “Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, m. 289, s. 116.

154 “COM(2022) 688F”, m. 1 ve “COM(2022) 689F”, m. 1.

155 “COM(2022) 688F”, m. 3 (1) ve “COM(2022) 689F”, m. 3 (1).

156 “COM(2022) 688F”, m. 4 (1) ve “COM(2022) 689F”, m. 4 (1).

157 “COM(2022) 688F”, m. 6-8 ve “COM(2022) 689F”, m. 6-8.

158 “COM(2022) 688F”, m. 9 ve “COM(2022) 689F”, m. 9.

159 “COM(2022) 688F”, m. 11 ve “COM(2022) 689F”, m. 11.

160 “COM(2022) 688F”, m. 12 ve “COM(2022) 689F”, m. 12.

mevzuat, politika, prosedür gibi konularda eşitlik organlarına vakitlice danışılabilmesini sağlar.¹⁶¹

Ulusüstü hukukta bölgesel çapta AB'nin eşitlik direktifleri, BM'nin 2000'lerdeki iki Sözleşmesi ile karşılaştırılarak ele alınırsa aşağıdaki tespitler yapılabilir. Bir taraftan, AB'nin eşitlik direktifleri, *tıpkı* BM'nin 2000'lerdeki iki Sözleşmesi –BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü ve BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme– gibi, içerdiği düzenlemelere bazı yönlerden etki vermek üzere üye devletlere, *zorunlu* olarak, bir organ kurma veya belirleme çağrısını içermektedir. Diğer yandan, AB'nin eşitlik direktifleri, BM'nin 2000'lerdeki iki Sözleşmesi'nden *farklı* olarak, kurulacak veya belirlenecek organın Paris İlkeleri'ni dikkate alması gerektiğini, dolayısıyla ulusal insan hakları kurumlarına ilişkin asgari standartlara riayet etmesi gerektiğini belirtmemektedir. Buna karşın, AB üyesi devletlerin, tümünün BM ve AK üyesi olduğu dikkate alınırsa, AB tasarrufları Paris İlkeleri'ne veya tarih itibariyle doğal olarak AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiyesi'ne açıkça atıf vermese bile, bu İlkeleri ve Tavsiye'yi *örtülü olarak* dikkate alması beklenmektedir. Sonuç olarak, AB'nin eşitlik direktifleri, ulusüstü hukuk bağlamında, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde, AB çapında, ilgili tasarrufun uygulanmasında bu kurumlara rol vermekte bir *başlangıç noktası* olarak görülebilir.

Ulusüstü hukukta bölgesel çapta AB'nin eşitlik organları ile ilgili önerilerinin, BM'nin Paris İlkeleri (1993) ve AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı ile karşılaştırılırsa, oralardaki asgari standartların *üstüne çıkabildiği* görülmektedir. Bir ön tespit olarak, AB'nin önerileri, Dibace kısmında eşitlik organları standartlarının diğerlerinin yanı sıra Paris İlkeleri'nden yararlanması gerektiğini belirtmekle birlikte, AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiyesi Kararı'na yer vermemektedir.¹⁶² Bu ön tespiti takiben, öneriler, eşitlik organları ile ilgili olarak ana hatlarıyla bağımsızlık, gerekli kaynağa sahip olmak, şikayet değerlendirmek ve dava açabilmek dahil geniş yetkilerle donatılmak, erişilebilir ve ücretsiz hizmet sunmak, ilgili birimlerle işbirliği yapmak ve kendisine danışılmak gibi konuları ön plana çıkararak, yer yer, BM'nin Paris İlkeleri'ndeki ve AK'nin Tavsiye Kararı'ndaki asgari standartların *üstüne* çıkabilmektedir.

161 “COM(2022) 688F”, m. 13 ve “COM(2022) 689F”, m. 13.

162 “COM(2022) 688F”, Dibace (10) ve “COM(2022) 689F”, Dibace (13).

Bununla birlikte, ulusüstü hukukta bölgesel çapta AB'nin önerileri, esas katma değerini getirdiği asgari standartlarda *yeknesaklaşma* sağlamak suretiyle gösterecektir. AB'nin önerileri, esnek hukuk (*soft law*) şeklinde kurgulanan BM'nin Paris İlkeleri (1993) ve AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı'ndan *farklı* olarak, yasalaştığında AB yasama tasarrufu olarak bağlayıcı etkiye sahip olacaktır.¹⁶³ Dahası, AB önerileri, her ne kadar yalnızca eşitlik organlarını hedef alsada da, genel olarak ulusal insan hakları kurumları için sonuç doğuracaktır. Bu yönden, genel olarak bakıldığında, tüm üye devletler açısından, “son 10 yıldır çeşitli alanlarda farklı sorumluluklar icra etmek için mevcut kurumları tek bir organda birleştirmek yönünde bir eğilim” bulunmaktadır.¹⁶⁴ Başka bir ifadeyle AB üyesi devletler; insan hakları, eşitlik ve ombudsmanlık kurumlarını birleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla, AB üyesi devletler, AB'nin önerilerinin yasalaştığı haldeki asgari standartları iç hukuklarına aktarırken, otomatik olarak, tüm veya diğer ulusal insan hakları kurumlarını bu standartlara getirebilecektir. O halde, AB'nin önerileri yasalaşırsa ulusüstü hukuk bağlamında, AB çapında, ulusal insan hakları kurumlarının gelişiminde *yeknesaklaşmaya* giden yolu açacaktır.

163 bkz. “Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, m. 288, s. 116.

164 **European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination**, A Comparative Analysis of Non-Discrimination Law in Europe 2021, Haz. Isabelle Chopin ve Catharina Germaine, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2022, s. 105.

SONUÇ

Bu çalışma, ulusal insan hakları kurumlarının *tarihsel gelişimini* uluslararası ve ulusüstü hukuktaki düzenlemeler *bağlamında* incelemeye çalışmıştır. Uluslararası hukuk ile küresel çapta BM ve bölgesel çapta AK ve ulusüstü hukuk ile bölgesel çapta AB temel alınmıştır. Çalışma, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişim sürecinde uluslararası ve ulusüstü hukukun *rolü* üstünde durmuştur. Sonuç olarak, uluslararası ve ulusüstü hukukun, ulusal insan hakları kurumlarının tarihsel gelişiminde git gide *artan* bir rol üstlenmekte olduğu görülmektedir. Daha spesifik olarak, uluslararası ve ulusüstü hukukta ulusal insan hakları kurumları ile ilgili üç eğilim gözlenmektedir.

İlk olarak, ulusal insan hakları kurumları kurdurmak bakımından, ihtiyariden *zorunlu*ya doğru bir eğilim bulunmaktadır. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965) bu yönden bir ilktir. Sözleşme, içerdiği düzenlemelere bazı yönlerden etki vermek üzere, *ihiyari* olarak, bir organ kurma veya belirleme çağrısı içermektedir. 2000’li yıllarda ise, bir yandan BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü (2002) ve BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2006), diğer yandan AB’nin 2000/43 sayılı Direktifi, 2004/113 sayılı Direktifi, 2006/54 sayılı Direktifi ve 2010/41 sayılı Direktifi daha ileri gitmiştir. Bunlar, içerdiği düzenlemelere bazı yönlerden etki vermek üzere bu kez *zorunlu* olarak, bir organ kurma veya belirleme çağrısı içermektedir. O halde, ulusal insan hakları kurumları, ileride başkaca uluslararası veya ulusüstü metinler aracılığıyla göreve çağrılacaktır.

İkinci olarak, ulusal insan hakları kurumlarının *asgari standartlarını* belirlemek bakımından, küreselden bölgele doğru bir eğilim bulunmaktadır. Bir taraftan, BM’nin Paris İlkeleri (1993), ulusal insan hakları kurumlarının asgari standartlarını belirlemek bakımından hala *merkezi* bir konum tutmaktadır. Diğer taraftan, AK CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı ile ve AB COM(2022) 688 final ve COM(2022) 689 final sayılı yasama önerileri ile bu asgari standartların *üstüne çıkmaya* çalışmaktadır. Dolayısıyla, bölgesel aktör olarak AK’nin / AB’nin bu konuda küresel aktör olarak BM’den bayrağı devralarak daha ileri taşımaya hazırlandığı düşünülebilir.

Üçüncü olarak, ulusal insan hakları kurumlarının asgari standartlarının *hukuki gücü* bakımından, esnek hukuktan (*soft law*) bağlayıcı hukuka (*hard law*), dolayısıyla da yeknesaklaşmaya doğru bir eğilim

bulunmaktadır. BM'nin Paris İlkeleri (1993) ve AK'nin CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı esnek hukuk olarak kurgulanmıştır. Öte yandan, BM'nin Paris İlkeleri, gerek BM'nin gerek ulusal insan hakları kurumlarının desteği ve akreditasyon kurgusu sayesinde, fiiliyatta sanki bağlayıcı hukukmuş gibi etki doğurabilmektedir. AK, CM/Rec(2021)1 sayılı Tavsiye Kararı için Paris İlkeleri ile benzer bir strateji tutturmaya gayret etmektedir. Bununla birlikte, bu Tavsiye Kararı'nın hukuki gücünün sınırları henüz test edilmeyi beklemektedir. AB ise, eşitlik organlarının asgari standartları ile ilgili 2018 yılında bağlayıcılığı olmayan bir Tavsiye getirmiştir. AB, hemen 2022 yılında ise yasalaşırsa bağlayıcılık kazanacak iki yasama önerisi getirmiştir. Bu da, en azından AB çapında, ulusal insan hakları kurumlarının asgari standartlarının hem hukuki gücünün hem de yeknesaklaşmasının artacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı**, “Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”,
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Muzakere_Cercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf, E.T. 19.09.2023.
- Aichele**, Valentin, *National Human Rights Institutions: An Introduction*, Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2010.
- Bantekas**, Ilias/**Seatzu**, Francesco, Editörler. *The UN Sustainable Development Goals: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2023.
- Bell**, Mark, “EU Anti-Discrimination Law: Navigating Sameness and Difference”, *The Evolution of EU Law*, Editörler, Paul Craig, Gráinne de Búrca, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 651–677.
- Bond**, Martyn, *The Council of Europe: Structure, History and Issues in European Politics*, Routledge, London 2013.
- Brodie**, Meg, “Progressing Norm Socialisation: Why Membership Matters, The Impact of the Accreditation Process of the International Coordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights”, *Nordic Journal of International Law*, C. 80, S. 2, 2011, s. 143–192.
- Burri**, Susanne, “Eu Anti-Discrimination Law: Historical Development and Main Concepts”, *Taking Employment Discrimination Seriously: Chinese and European Perspectives*, Editörler, Yuwen Li, Jenny Goldschmidt, Brill Nijhoff, the Netherlands 2009, s. 209–238.
- Cardenas**, Sonia, “Emerging Global Actors: The United Nations and National Human Rights Institutions”, *Global Governance*, C. 9, S. 1, 2003, s. 23–42.
- Council of Europe**, “Recommendation CM/Rec(2021)1 of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions” (CM/Rec(2021)1), <https://rm.coe.int/0900001680a1f4da>, E.T. 19.09.2023.
- Council of Europe**, “Türkiye”, <https://www.coe.int/en/web/portal/turkey>, E.T. 19.09.2023.
- Council of Europe**, “Recommendation No. R (85) 13”, <https://rm.coe.int/cmrec-85-13-on-the-institution-of-the-ombudsman/1680a43b56>, E.T. 25.09.2023.

- Council of Europe**, “Recommendation No. R (97) 14”, <https://rm.coe.int/16804fecf5>, E.T. 25.09.2023.
- Council of Europe Committee of Ministers Steering Committee for Human Rights**, “1444th meeting, 28 September 2022”, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a7b71b, E.T. 26.09.2023.
- de Beco**, Gauthier, “National Human Rights Institutions in Europe”, *Human Rights Law Review*, C. 7, S. 2, 2007, s. 331–370.
- de Beco**, Gauthier, “Networks of European National Human Rights Institutions”, *European Law Journal*, C. 14, S. 6, 2008, s. 860–877.
- de Beco**, Gauthier, “Article 33(2) of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Another Role for National Human Rights Institutions?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, C. 29, S. 1, 2011, s. 84–106.
- de Beco**, Gauthier/**Murray**, Rachel, *A Commentary on the Paris Principles on National Human Rights Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- de Witte**, Bruno, “National Equality Institutions and the Domestication of EU Non-Discrimination Law”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, C. 18, S. 1–2, 2011, s. 157–178.
- de Witte**, Bruno, “New Institutions for Promoting Equality in Europe: Legal Transfers, National Bricolage and European Governance”, *The American Journal of Comparative Law*, C. 60, S. 1, 2012, s. 49–74.
- Dışişleri Bakanlığı**, “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”, <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?6085>, E.T. 19.09.2023.
- Ellis**, Evelyn/**Watson**, Philippa, *EU Anti-Discrimination Law*, 2d ed, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Eren**, Abdurrahman, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları, On İki Levha Yayıncılık*, İstanbul 2012.
- EUR-Lex**, “Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997E/TXT>, E.T. 26.09.2023.
- European Commission**, “Turkey Negotiating Framework - October 2005”, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-negotiating-framework-october-2005_en, E.T. 19.09.2023.
- European Commission**, “COM(2022) 688 final, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on standards for

equality bodies in the field of equal treatment and equal opportunities between women and men in matters of employment and occupation, and deleting Article 20 of Directive 2006/54/EC and Article 11 of Directive 2010/41/EU”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0688>, E.T. 19.09.2023.

European Commission, “COM(2022) 689 final, Proposal for a Council Directive on standards for equality bodies in the field of equal treatment between persons irrespective of their racial or ethnic origin, equal treatment in the field of employment and occupation between persons irrespective of their religion or belief, disability, age or sexual orientation, equal treatment between women and men in matters of social security and in the access to and supply of goods and services, and deleting Article 13 of Directive 2000/43/EC and Article 12 of Directive 2004/113/EC”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0689>, E.T. 19.09.2023.

European Parliament, “EU Texts”, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts>, E.T. 19.09.2023.

European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination, A Comparative Analysis of Non-Discrimination Law in Europe 2021, Haz. Isabelle Chopin ve Catharina Germaine, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2022.

European Network of National Human Rights Institutions, “High Level Meeting”, <https://ennhri.org/online-high-level-meeting-council-of-europe-recommendation-on-the-development-and-strengthening-of-effective-pluralist-and-independent-nhris/>, E.T. 25.09.2023.

European Network of National Human Rights Institutions, “UN Paris Principles & Accreditation”, <https://ennhri.org/about-nhris/un-paris-principles-and-accreditation/>, E.T. 10.01.2024.

European Union Agency for Fundamental Rights, Handbook on the Establishment and Accreditation of National Human Rights Institutions in the European Union, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2012.

European Union Agency for Fundamental Rights, Strong and Effective National Human Rights Institutions – Challenges, Promising

Practices and Opportunities, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2020.

European Union Agency for Fundamental Rights/Council of Europe, Handbook on European Non-Discrimination Law, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2018.

Global Alliance of National Human Rights Institutions, “Status Accreditation Chart as of 29 November 2023”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2023/11/StatusAccreditationChartNHRI_Nov23.pdf, E.T. 09.01.2024.

Global Alliance of National Human Rights Institutions, “Who we are”, <https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhri/>, E.T. 09.01.2024.

Global Alliance of National Human Rights Institutions, “Statute”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2023/04/GANHRI-Statute-adopted-March2023_EN.pdf, E.T. 09.01.2024.

Global Alliance of National Human Rights Institutions, “General Observations of the Sub-Committee on Accreditation”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2019/11/EN_GeneralObservations_Revisions_adopted_21.02.2018_vf.pdf, E.T. 09.01.2024.

Global Alliance of National Human Rights Institutions, “Rules of Procedure for the GANHRI Sub-Committee on Accreditation”, https://ganhri.org/wp-content/uploads/2020/09/EN_GANHRI_SCA_RulesOfProcedure_adopted_July2020.pdf, E.T. 10.01.2024.

Göçmen, İlke, Avrupa Birliği Hukukunda Direktiflerin Bireyler Arasındaki İlişkilere Etkileri, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2008.

Helsinki European Council, “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm, E.T. 19.09.2023.

Huck, Winfried, Sustainable Development Goals: Article-by-Article Commentary, Bloomsbury Publishing, United Kingdom 2022.

Kılıç, Muharrem, “İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları”, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, C. 5, S. 8, 2022, s. 15–60.

Lacatus, Corina, “Explaining Institutional Strength: The Case of National Human Rights Institutions in Europe and its Neighbourhood”, Journal of European Public Policy, C. 26, S. 11, 2019, s. 1657–1677.

- Lacatus**, Corina, “Regulatory Networks and Regional Human Rights Governance: A Study of the European Network of National Human Rights Institutions”, *International Relations*, C. 36, S. 2, 2022, s. 192–213.
- Lahuerta**, Sara Benedi, “Equality Bodies: Advancing towards more Responsive Designs?”, *International Journal of Law in Context*, C. 17, S. 3, 2021, s. 390–412.
- Langtry**, David/**Roberts Lyer**, Kirsten, “Looking Forward—the Sub-Committee on Accreditation and National Human Rights Institutions”, *National Human Rights Institutions: Rules, Requirements, and Practice*, Editörler, David Langtry, Kirsten Roberts Lyer, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 335–345.
- Langtry**, David/**Roberts Lyer**, Kirsten, “The Operation of the Sub-Committee on Accreditation in Practice”, *National Human Rights Institutions: Rules, Requirements and Practice*, Editörler, David Langtry, Kirsten Roberts Lyer, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 43–79.
- Linós**, Katerina/**Pegram**, Tom, “Architects of Their own Making: National Human Rights Institutions and the United Nations”, *Human Rights Quarterly*, C. 38, S. 4, 2016, s. 1109–1134.
- Linós**, Katerina/**Pegram**, Tom, “What Works in Human Rights Institutions?”, *American Journal of International Law*, C. 111, S. 3, 2017, s. 628–688.
- Meron**, Theodor, “The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, *The American Journal of International Law*, C. 79, S. 2, 1985, s. 283–318.
- Müller**, Amrei/**Seidensticker**, Frauke, *The Role of National Human Rights Institutions in the United Nations Treaty Body Process*, Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin 2007.
- Polakiewicz**, Jörg, “Council of Europe (COE)”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, Editörler, Anne Peters, Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford 2019.
- Prechal**, Sacha, *Directives in EC Law*, 2d ed, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Schmahl**, Stefanie/**Breuer**, Marten, *The Council of Europe: Its Laws and Policies*, Oxford University Press, Oxford 2017.
- Takata**, Hinako, “How are the Paris Principles on NHRIs Interpreted? Towards a Clear, Transparent, and Consistent Interpretative

Framework”, Nordic Journal of Human Rights, C. 40, S. 2, 2022, s. 285–305.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği Antlaşması”, Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ofset Fotomat, Ankara 2011.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ofset Fotomat, Ankara 2011.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET): Cilt I, 1993.

The Council of the European Union, “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043>, E.T. 26.09.2023.

The Council of the European Union, “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113>, E.T. 27.09.2023.

The European Commission, “Commission Recommendation (EU) 2018/951 of 22 June 2018 on Standards for Equality Bodies”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0951>, E.T. 27.09.2023

The European Parliament/The Council of the European Union, “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054>, E.T. 27.09.2023.

The European Parliament/The Council of the European Union, “Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0041>, E.T. 27.09.2023.

- UNDP Global Policy Centre For Governance**, “SDG 16 Indicators”, <https://www.sdg16hub.org/landing-page/sdg-16-indicators>, E.T. 23.09.2023.
- United Nations**, Fact Sheet No.19: National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, United Nations Publications, Geneva 1993.
- United Nations**, National Human Rights Institutions: A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, United Nations Publications, Geneva 1995.
- United Nations**, National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities, United Nations Publications, New York and Geneva 2010.
- United Nations**, “Member States”, <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoT>, E.T. 19.09.2023.
- United Nations**, “Status of Treaties - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mt_dsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en, E.T. 19.09.2023.
- United Nations Commission on Human Rights**, “E/CN.4/RES/1992/54”, <https://digitallibrary.un.org/record/144712>, E.T. 22.09.2023.
- United Nations Division of Human Rights**, “ST/HR/SER.A/2”, <https://digitallibrary.un.org/record/731550>, E.T. 21.09.2023.
- United Nations Economic and Social Council**, “E/RES/772(XXX)”, <https://digitallibrary.un.org/record/213324?ln=en>, E.T. 21.09.2023.
- United Nations General Assembly**, “A/RES/33/46”, <https://digitallibrary.un.org/record/187219?ln=en>, E.T. 22.09.2023.
- United Nations General Assembly**, “A/RES/48/134”, <https://digitallibrary.un.org/record/180217?ln=en>, E.T. 22.09.2023.
- United Nations General Assembly**, “A/RES/74/156”, <https://digitallibrary.un.org/record/3848627?ln=en>, E.T. 22.09.2023.
- United Nations General Assembly**, “A/RES/76/170”, <https://digitallibrary.un.org/record/3954952?ln=en>, E.T. 22.09.2023.
- United Nations The Office of the High Commissioner for Human Rights**, “Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)”, <https://www.ohchr.org/en/instruments->

mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris, E.T. 19.09.2023.

United Nations The Office of the High Commissioner for Human Rights, “International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>, E.T. 19.09.2023.

United Nations The Office of the High Commissioner for Human Rights, “Ratification of 18 International Human Rights Treaties”, <https://indicators.ohchr.org/>, E.T. 20.09.2023.

United Nations The Office of the High Commissioner for Human Rights, “Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (OPCAT)”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-against-torture-and-other-cruel>, E.T. 23.09.2023.

United Nations The Office of the High Commissioner for Human Rights, “Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>, E.T. 23.09.2023.

van Boven, Theo, “The Petition System under the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, Max Planck Yearbook of United Nations Law: Volume IV, Editörler, JA Frowein, R Wolfrum, Kluwer Law International, the Netherlands 2000, s. 271–287.

Wouters, Jan/Meuwissen, Katrien/Barros, Ana Sofia, “The European Union and National Human Rights Institutions”, National Human Right Institutions in Europe: Comparative, European and International Perspectives, Editörler. Jan Wouters, Katrien Meuwissen, Intersentia, Cambridge 2013, s. 187–221.

